

TAUTINĖS VALSTYBĖS DISKURSO PARAŠTĖS: DIASPOROS PATIRTYS

EVA LUKŠAITĖ

Straipsnyje pateikiamas diasporos diskursas kaip alternatyva linijiniam, pažangiam, teritoriniam tautinės valstybės diskursui. Straipsnio pagrindas – kokybinis Lietuvos armėnų bendruomenės tyrimas. Nagrinėjamo atvejo diasporinis diskursas atskleidžiamas pasitelkus etninį tapatumą ir treją santykių: tėvynė – individas – priimanti šalis, analizuojant skirtumus tarp pirmosios ir antrosios atvykėlių kartų. Supažindinus su įvairiomis diasporos sampratomis, aptariamas kontekstas, kuriame praktikuojamas deteritorizuotas armėniškumas bei atskirai nagrinėjami pirmosios ir antrosios kartų etninės identifikacijos būdai bei ryšiai su tėvyne ir Lietuva.

Įvadas

Tautinė valstybė, būdama pagrindinė politinio organizavimo forma, kartu įtvirtina ir tam tikrą „teisingą“ mąstymo būdą, žmonių skirstymą pagal tam tikrus bruožus, dalijimą į atskiras kategorijas. Tautinės valstybės diskursas, besiremdamas teritoriškai apibrėžtos homoge-

Eva Lukšaitė – Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų instituto absolventė (el. paštas: eva_luksaite@yahoo.com).

© Eva Lukšaitė, 2008

Straipsnis įteiktas redakcijai 2008 m. spalio 21 d.

Straipsnis pasirašytas spaudai 2008 m. gruodžio 4 d.

niškos tautos principais, kategorizuoja individus pagal tautybę, kuria vyraujančios tautos ir tautinių mažumų skirtį, įtvirtina „natūralius“ ryšius tarp individo ir teritorijos. Šio diskurso problemišumą išryškina šiuolaikinei būklei būdingas globalus žmonių, idėjų, prekių, paslaugų, finansų, informacijos srautų suintensyvėjimas, kuris sąlygoja ir erdviškai apibrėžtų socialinių pasaulių irimą bei naujų tapatinimosi ir savęs apibrėžimo būdų paieškas.

Diaspora, kaip etninių mažumų grupės, veikiančios vienoje šalyje, bet palaikančios įvairius ryšius su savo kilmės šalimi¹, yra patogus būdas fiksuoti tautų ir kultūrų sąlyčių bei skirtumų zonas. Diasporos patirtys kuria prieštaringus laikinumus, nenuoseklią istoriją, kai dabartis užtemdyta praeities, kuri iš dalies yra ir geidžiama ateities, kai artimi draugai ar giminės gyvena tiek kaimynystėje, tiek kitame pasaulio gale, kai turi namus ne tik „čia“, bet ir „ten“. Diasporos diskursas prieštarauja linijiniams, progresyviems, teritoriniams tautinės valstybės naratyvams, jis egzistuoja priimančios visuomenės diskurso pakrastyje, lygia greta, nėra pajungtas ar ištrintas vyraujančio naratyvo. Pasak H. Bhabha, vientisas tautinės išivaizduojamos bendruomenės laikas negali panaikinti pertraukiamumą ir dviprasmybių, kylančių iš mažumų ir diasporų laikinumą².

Ypač daug klausimų kelia ne patys atvykėliai, bet jau naujojoje šalyje gimusios jų atžalos, kurių tapatumai sunkiau nuspėjami. Būtinai *suprasti*, kokiais principais remdamiesi etnines šaknis su kita, ne vyraujančia tauta turintys individai konstruoja savo socialinę tikrovę ir kaip tos tikrovės kontekste apibrėžia save? Kaip įvairūs persikėlimo ir deteritorizacijos procesai keičia individo ir valstybės santykį? Kaip diferencijuojami ryšiai su keliomis tautomis, kultūromis, valstybėmis? Be to, kaip diasporoje konstruojamas deteritorizuotas etniškumas ir kaip kinta to etniškumo reikšmės ir išraiškos? Svarbiausia, kuo skiriasi atvykėlių ir jų vaikų atsakymai į šiuos klausimus?

Šio straipsnio pagrindas – žvalgomasis interpretatyvusis kokybinis tyrimas – atvejo studija. Išsikeltiems klausimams nagrinėti buvo pasirinktas *Lietuvos armėnų* atvejis. Pirma priežastis, lėmusi būtent

šios etninės grupės pasirinkimą, buvo armėnų organizuotumas ir stiprūs bendruomeniniai ryšiai, leidę daryti prielaidą, kad yra palaikomas intensyvus etninis tapatumas. Antra – šios bendruomenės atvirumas ir prieinamumas, sudarę puikias sąlygas dalyvauti bendruomenės gyvenime. Ir galiausiai, kadangi būtent armėnai pagal apibrėžimą yra klasikinė diaspora (kartu su žydais ir graikais), įdomus yra jaunos armėnų bendruomenės Lietuvoje atvejis ir jos etninio tapatumo kaita platesniame armėnų diasporos kontekste.

Diasporos apibrėžtys

Esant ne vienai diasporos sąvokos reikšmei nesutariama, kuriuos klausimus turėtų gvildinti diasporos teorija, kurie procesai ar fenomenai galėtų būti nagrinėjami pasitelkus diasporos, kaip vieno iš persikėlimo padarinių, pavyzdį. Steveno Vertoveco išskirtos diasporos sampratos – diaspora kaip *socialinio organizavimo forma* ir diaspora kaip *savivokos tipas*³ – sudaro didžiausio ginčo pagrindą.

Diaspora kaip socialinio organizavimo forma

Sąvoka „diaspora“ (gr. *išsklaidymas*) atsirado pažymėti ir apmąstyti daugiaamžio žydų tautos egzistavimo atskirtyje nuo savo istorinės tėvynės, gyvenant tarp gausybės įvairių tautų, kultūrų ir religijų, būdus ir formas⁴. Ilgainiui sąvokos reikšmė buvo išplėsta iki klasikinėmis vadinamų armėnų ir graikų diasporų, o galiausiai Gabrielis Shefferis pasiūlo universalų apibrėžimą: diaspora yra etninių mažumų grupės, veikiančios vienoje šalyje, bet palaikančios įvairius stiprius ryšius su savo kilmės šalimi⁵. Šiuo metu šiuo terminu gali būti apibūdinamos beveik visos išeivių bendruomenės. Diaspora kaip *socialinio organizavimo forma*⁶ yra plačiausiai vartojama reikšmė, apibūdinanti ypatingą socialinio organizavimo būdą, kuris yra alternatyva tautinės valstybės kaip pagrindinio teritorinio vieneto sampratai.

Yra daug bandymų pateikti šio fenomeno kriterijus, jį apibūdinti. Vienas populiariausių – Williamo Safrano pateiktas rinkinys. Jis apibrėžia diasporas kaip ekspatriantų bendruomenes, kurios: a) yra išsibarsčiusios nuo originalaus „centro“ į bent dvi periferines vietas; b) palaiko prisiminimus, vizijas, mitus apie tėvynę, jos istoriją, pasiekimus, vietą; c) mano, kad nėra ir negali būti visiškai priimtos naujoje visuomenėje; d) protėvių namus mano esant galutinio grįžimo vietą; e) yra įsipareigojusios tėvynę remti, ginti, kurti, t. t.; f) kolektyvinė sąmonė ir solidarumas yra apibrėžiami iš dalies nuolatinio ryšiu su tėvynė⁷. Alternatyvūs apibrėžimai pateikia kitokius kriterijų derinius, tačiau autoriai sutaria, kad mažai grupių atitinka visus galimus kriterijus, tad diasporos apibrėžimas yra tam tikras idealus tipas, neskirtas vienam konkrečiam atvejui apibūdinti. Todėl grupės yra įvardijamos kaip daugiau ar mažiau diasporinės, atitinkančios daugiau ar mažiau idealaus tipo kriterijų⁸.

Apibendrinti būtų galima teigiant, kad diaspora, kaip socialinio organizavimo forma, apibūdinama trejopu ryšiu tarp: a) pasaulyje išsibarsčiusių, bet kolektyviai save apibrėžiančių grupių, b) tikrų ar įsivaizduojamų tėvynių; c) teritorinių valstybių ir kontekstų, kur tos grupės gyvena, išlaikydamos savitą tapatumą.

Apmąstant pastangas diasporą apibrėžti kaip ypatingą žmonių bendrijos organizavimo formą, kyla įvairiausių abejonių dėl analitinės tokio apibrėžimo naudos. Pirma, nuvertinami įvairūs tiek individų grupės viduje, tiek pačių grupių skirtumai ir įvairovė. Antra, yra individų ir grupių, kurių negalima pavadinti diasporomis nei klasikine, nei platesniąja prasme, tačiau jie turi tam tikrų patirčių ar savybių, kurios būdingos būtent diasporai, pavyzdžiui, nuolatinis simbolinis ar fizinis judėjimas tarp dviejų įsivaizduojamų ar tikrų vietų, tebūnie tai tarptautinių korporacijų darbuotojai, lėktuvų pilotai, europarlamentarai, studentai, darbo migrantai. Ar neįmanoma kaip nors apibrėžti šias įvairias, bet panašias patirtis, kurios tampa vis dažnesnės intensyvėjančių pasaulinių žmonių ir idėjų srautų kontekste?

Diaspora kaip savivokos tipas

Postmoderniaja vadinama diasporos samprata⁹ teigia, kad reikia ne bandyti apibrėžti kokią nors grupę kaip diasporą, vengti diasporos kaip vieneto, tam tikros grupės, etnokultūrinio fakto reikšmės, o kalbėti apie diasporos patirtis, savivoką, tapatumus, erdves, padėtis, projektus, praktikas¹⁰ ir pan., vertinant jų intensyvumą ir turinį. Diaspora kaip *savivokos tipas* yra tam tikras žinojimas, pažymėtas dvejojpa ar paradoksalia prigimtimi: praradimas ir viltis yra diasporos savivoką apibrėžianti įtampa, tai buvimas namuose, bet toli nuo namų, „čia“ ir „ten“ vienu metu, buvimas britu ir dar kažkuo¹¹.

Šios sampratos centre – diasporos patirtys ir diskursai, kurie įvairiais būdais prieštarauja teritorinės tautinės valstybės logikai, pateikia alternatyvius pasaulio suvokimo ir mąstymo būdus, sujungia teritoriškai atskirtas vietas į vieną erdvę ar bendruomenę. Taip kritikuojami esencialistiniai teiginiai apie natūralų individo ir tėvynės, tapatumo ir vietos, etniškumo ir teritorijos ryšį. J. Cliffordas teigia, kad diasporos patirtys neapsiriboja ryšiais ir prisirišimu prie tėvynių, o persikėlimo procesų padariniai – adaptacija, nepritapimas ir pan. – gali būti tiek pat reikšmingi kolektyviniams ir individualiems tapatumams, kiek ir bendra kilmė ar istorija¹².

Šiame straipsnyje vartojama būtent diasporos kaip savivokos tipo, išskirtinės būsenos samprata. Vis dėlto atsižvelgiama į tai, kad tam tikri esencialistiniai ryšiai yra reprodukuojami paties kasdienio diasporos diskurso, tad kalbėti apie pirmojoje sampratoje įvardytą tėvynės – diasporos – priimančios šalies ryšį yra prasminga. Ryšys su tėvyne ar paliktais namais nėra paprasčiausia sąsaja su teritorija, nes šios kategorijos kaip ir atvykėlių tapatumai yra stipriai deteritorizuotos¹³. Diasporiniai diskursai šiuo santykiu neapsiriboja, tačiau gali puikiai padėti tą diskursą atskleisti. Individai atskirai ir kolektyviai „užsiima“ ne tik diasporos tapatybės palaikymu (kūrimu ir perkūrimu), taip kurdami išskirtines transnacionalines erdves ir saitus, bet ir

sąveikauja su priimančia visuomene, keisdamiesi alternatyviais pasaulio suvokimo ir mąstymo būdais.

Diasporos tapatumai

Etniškumas yra tik vienas iš galimų bendrumų, kuriuo remiantis konstruojamas diasporos tapatumas, tačiau jis dažniausiai pasitaiko ir yra pamatinis nagrinėjamos bendruomenės tapatumams. Tyrime remtasi konstruktyvistine etniškumo samprata, pabrėžiant, kad savo reikšme etniškumas visada yra sociologinis – įgyjamas, reiškiamas, perduodamas tik socialinėje sąveikoje. Etniškumas kaip socialinis tapatumas yra kolektyvinis ir individualus, t. y. eksternalizuojamas vykstant socialinei sąveikai ir internalizuojamas per tapatinimąsi¹⁴. Jis yra kiekvieno individo nuolat perkuriamas ir perinterpretuojamas, ta pati etninė kategorija kiekvieno individo gyvenime skirtingose situacijose ar skirtingu metu gali turėti skirtingas reikšmes. Etninės grupės pačios dalyvauja kuriant tapatumus, nustatydamos ribas, priskirdamos reikšmes, interpretuodamos savo praeitis, pretenduodamos į ateitį.

Apmąstant šiuos konstruktyvistų argumentus, kyla įvairiausių klausimų. Kokiais ypatingais būdais etniškumas, tad ir diasporos bendrumas, palaikomas ir perkuriamas esant toli nuo tėvynės ir tėvynainių? Kaip ši procesą veikia nauja išorinė aplinka? Kokie elementai tampa pamatiniai, perkonstruojant etniškumą diasporoje? Kiek svarbios ypatybės, vienijusios etninę grupę iki persikėlimo, ir kokią vaidmenį vaidina nauji diasporos patyrimai? Ir, galiausiai, kiek svarbus pačių individų ir grupių savo etniškumo suvokimas kaip prigimtinio, objektyvaus fakto, duotybės?

Armėnai Lietuvoje

2001 m. visuotinio gyventojų surašymo duomenimis, Lietuvoje gyvena 1477 armėnai. Jie sudaro 0,04 proc. visų Lietuvos gyventojų¹⁵. Lietuvos armėnai yra gana heterogeniška grupė. Dauguma jų čia at-

vyko sovietmečiu, tačiau ne viena banga, o kiekvienas dėl kitokių priežasčių ir motyvų. Kai kurie jų čia atvyko iš Armėnijos, kiti – iš Gruzijos, Azerbaidžano, Rusijos. Taip pat čia gyvena ir jau Lietuvoje gimusių ar užaugusių armėnų karta. Armėnų bendruomenės yra susibūrusios Vilniuje, Kaune, Klaipėdoje, Šiauliuose ir Visagine. Visaginas ir Vilnius skiriasi nuo likusiųjų savo etniniu ir kalbiniu heterogeniškumu, lemiančiu ir kiek kitokią integracijos specifiką.

Įvairiuose Lietuvos miestuose veikia beveik dešimt armėnų bendrijų ir bendruomenių, jaunimo organizacija, yra sekmadieninių mokyklų, Šv. Vardano apaštališkoji bažnyčia Vilniuje ir kt. Armėnų bendruomenė galėtų būti apibūdinama kaip socialinių, kultūrinių, edukacinių institucijų tinklas, kurio vienas pagrindinių uždavinių – kultūrinio savitumo išlaikymas, perdavimas, skleidimas. Šios formaliai organizuotos kolektyvinės tapatybės raiškos formos sudaro Lietuvos armėnų kaip grupės pagrindą. Lietuvos armėnai su tėvyne ir tėvynainiais daugiausia palaiko šeimyninius ir giminystės ryšius, tačiau vien tuo neapsiribojama. Palaikomi ir ryšiai su armėnų bendruomenėmis kitose šalyse, daugiausia Latvijoje ir Estijoje. Žemės drebėjimo, Kalnų Karabacho karo, Armėnijos blokados metu Lietuvos armėnai aktyviai dalyvavo teikiant humanitarinę ir ekonominę pagalbą, suteikiant nukentėjusiems būstą Lietuvoje ir kt.

Bevietiškas ir daugiavietiškas

Persikėlimo procesų sukeltai žmogaus būsenai nusakyti vartojami įvairūs apibūdinimai – gyvenimas „tarp“, laikinumas, fragmentiškumas, benamystė, bevietiškas¹⁶. Tai būklė, kai žmogus, viena vertus, jaučiasi svetimas dabartinėje gyvenamojoje šalyje dėl skirtumo tarp savęs ir vyraujančios kultūros pajutimo, ir, kita vertus, tėvynė taip pat nebėra sava dėl po palikimo pasikeitusio jos konteksto. Būtent tokį nutolinimą nuo tėvynės, nuo ten gyvenančių žmonių atskleidžia ir Manuelio pasakojimas:

Taip kad nėra čia taip jau paprasta, kad paimt ir važiuot. [...] Gal ne tokia Armėnija, gal ne blogesnė, gal geresnė, bet jau yra kitokia (Manuel, 51 m.)¹⁷

Suvoktas ar pajustas bevietiškumas verčia susieti save su kitais, esančiais ir „čia“, ir „ten“¹⁸, kurti namus, įsitvirtinti vienaip ar kitaip ir naujojoje, ir paliktoje šalyje. Taigi bevietiškumo būseną eina kartu su daugiavietiškumo, vietos poligamijos patirtimis. Atvykėliams nuolat fiziškai ir simboliškai keliaujant tarp tėvynės ir naujosios šalies, šios atskiros vietos individų gyvenimuose tampa vientisomis kultūrinėmis transnacionalinėmis erdvėmis. Ulricho Becko pavadintas vidiniu mobilumu – kai buvimas „čia“ ir „ten“ tampa normaliu dalyku¹⁹ – daugiavietiškumas leidžia kalbėti apie dvi tėvynes, dvigubus lojalumus, pilietybes ir pan. Toji daugialypė patirtis ir išskirtinė būseną pačių individų yra apibrėžiama kaip teigiamas ir kuriantis bruožas, kaip papildomi vaizduotės ištekliai, naudingi juos priėmusiai bendrijai.

Transnacionalinės erdvės: Armėnijos įkūrimas Lietuvoje

Deteritorizacija – tai prasmų, kalbų, diskursų, tapatumų „iškėlimas“ iš jų tradicinių kontekstų, taip nutolstant nuo būklės, kai kultūrinė patirtis buvo glaudžiau susijusi su vieta. Po šio proceso nuolat eina reteritorizacija – naujo teritoriškumo suteikimas kultūrinėms patirtims arba, pasak Johno Tomlinsono, įvairios pastangos iš naujo susikurti kultūros „namus“²⁰. Norint suprasti deteritorizuotos armėniškos tapatybės kaitą, būtina išsiaiškinti, kokiame kontekste toji tapatybė yra praktikuojama ir reteritorizuojama, ir to socialiai kuriamo konteksto pokyčius.

Lietuvos armėnų bendruomenės kaip socialinio, komunikacinio tinklo veikimas lietuviškame kontekste keičia šį kontekstą – steigia transnacionalines socialines, istorines, kultūrinės armėnų erdves Lietuvoje. Kitaip tariant, bendrija veikia ir gyvena nebe grynai lietuviškame kontekste, o savo susikurtame armėniškame. Tai ne tik tiesioginis armėnų tarpusavio ryšių tiek su gyvenančiais Lietuvoje,

ties su kitose šalyse padarinys, bet ir apgalvotai vykdoma strategija, viena vertus, įteisinanti armėnų buvimą Lietuvoje, kuriant abiejų tautų saitus, kita vertus, padedanti įtvirtinti, įvietinti jų pačių socialinę tikrovę. Be to, ryšys su tolimąja Armėnija įvairiais būdais perkeliamas į „čia ir dabar“, kasdienio gyvenimo centrą – tėvynė įkuriama Lietuvoje. Pasak Williamo Saroyano, kai bet kur pasaulyje susitinka du armėnai, žiūrėkite, ar jie nesukurs Naujosios Armėnijos²¹.

Taikomos įvairios individualios ir kolektyvinės tokios reteritorizacijos strategijos, kurių pamatas – Lietuvos armėnų tarpusavio bendravimas, įvairaus pobūdžio ryšių palaikymas. Pavyzdžiui, kiekviename Lietuvos didmiestyje norima pastatyti po Chačkarą, akmeninį kryžių, simbolizuojantį „susiliejamą su tėvyne ir dviejų tautų – lietuvių ir armėnų – draugystę“²², toks jau stovi Kryžių kalne ir kiekvienu metais sutraukia armėnus ne tik iš Lietuvos, bet ir iš kitų Baltijos šalių švęsti Armėnijos krikšto metinių. Šio akmeninio kryžiaus pastatymas yra vienas kertinių neilgos Lietuvos armėnų istorijos įvykių, stipriai atsispindinčių jų kolektyvinėje atmintyje. Svarbus ne tik pats pastatymo faktas, bet ir jo kontekstas, dalyvių interpretuojamas remiantis būtent etniškumo kategorijomis:

Mes nuėjom pas vyskupą Šiauliuose paprašyt, kad jis duotų kokią vietą, tai jis pasiūlė išsirinkti patiems, kur jums artimiau. Tai buvo kažkoks didžiulis gestas iš lietuvių pusės. Mes išsirinkom vietą šalia partizanų, lietuvių kovotojų kapų, ir jis neprieštaravo, sakė, kad asmeniškai ateis pašventint. Tai va čia toks tauta tautai, buvo labai žiauriai gražu. Nors ašėjau į vienuolyną, šalia Kryžių kalno esantį, paprašiau, kad kėdžių duotų susėsti, ir jie nedavė. (Narek, 28 m., I karta)

Kuriamos bei viešinamos įvairios istorinės lietuvių ir armėnų tautų sąsajos, istoriniai ryšiai, bendra praeitis, kuriais įteisinamas armėnų gyvenimas Lietuvoje ir bandoma kurti vieną bendrą abiejų bendrijų naratyvą. Viename „Tautinių bendrijų informaciniame biuletenyje“ Lietuvos armėnė istorikė rašo:

Besiplėsdama į pietryčius Lietuvos valstybė XIV a. pasiekė suskilusios Rusios kunigaikštystes, kuriose jau buvo įsikūrusios armėnų bendruo-

menės. [...] Lietuvos kunigaikščiai į naujuosius pavaldinius žiūrėjo palankiai, kaip į reikalingus ir naudingus žmones su savita kultūra ir religija. Lietuvos dalinių kunigaikščių Karijotaičių pradėtą tradiciją suteikti armėnams privilegijų tęsė Vytautas, Švitrigaila, Kazimieras, Aleksandras ir kiti LDK valdovai.²³

Nagrinėjant armėniškosios tapatybės transformacijas keičiantis kartoms, svarbu atsižvelgti į lietuviško konteksto pokyčius. Aptarti pokyčiai yra būtent vyresniosios kartos, inicijavusios ir patyrusios persikėlimą, veiklos ir pastangų rezultatas. Pirmoji karta atvyko į visiškai lietuvišką erdvę, kurioje nebūta nei organizacinių, nei edukacinių, nei socialinių armėnų ryšių, tad viskas buvo kuriama jų pačių jėgomis. Antroji karta jau pateko į transformuotas, armėniškas erdves Lietuvoje ir veikia jose kaip pasyvūs naudotojai, o ne kaip aktyvūs tų erdvių kūrėjai ir perkūrėjai.

Pirmoji karta: autentiškas armėniškumas

Šiuo metu Lietuvoje gyvenantys armėnai čia atvyko dėl skirtingų priežasčių ir motyvų, skirtingais antrosios XX amžiaus pusės metais ir atskirai, tačiau juos visus vienija tos pačios gimtosios vietos palikimo ir persikėlimo į naują aplinką patirtys. Viena didžiausių problemų, su kuria susiduria atvykėliai, yra tai, kad tapatinimosi būdai, naudoti iki persikėlimo, tampa nebereikšmingi naujojoje aplinkoje. Armėnai turi iš naujo apibrėžti save ir savo vietą visumoje pagal naujus kriterijus, naudodami kategorijas, kurios yra gerai suprantamos priimančioje visuomenėje²⁴. Kitaip tariant, atvykę į Lietuvą, armėnai turėjo atsisakyti tapatintis su, pavyzdžiui, labai svarbų vaidmenį vaidinančia konkrečia Armėnijos vietoje, nors ji nepraranda reikšmės bendraujant su kitais armėnais. Šiuo atveju kyla socialinės kategorizacijos ir etninio tapatumo priešpriešos problema. Pasak Richardo Jenkinso, etninis tapatumas yra dialektinis procesas tarp abipusiškai susijusių vidinių ir išorinių apibrėžimų. Be kategorizacijos nebūtų ir grupių. Būti kategorizuojamam yra būti individualių reikšmių ir pa-

tirčių bei etninio tapatumo centre²⁵. Būtent išorinis apibrėžimas šiuo atveju lėmė tapatinimąsi: Lietuvos visuomenė juos matė ir mąstė, pirma, kaip vientisą grupę, o ne atskirus individus ir, antra, kaip atvykėlius, armėnus. Vyraujanti visuomenė šiuo atveju lemia etninio tapatumo kaip pirminio, to, kuriuo prisistatoma, susiformavimą. Kita vertus, persikėlimo patirtis suteikia galimybių savikūrai, naujam savęs atradimui, kuriems gali būti panaudoti tiek praeities, etniniai motyvai, tiek vaizduotė, ateities perspektyvos, vyraujančios kultūros elementai.

Pirmoji karta, turėdama gyvenimo autentiškoje armėniškoje aplinkoje patirčių, turi ir autentišką įvairių armėniškų praktikų turinį bei reikšmes. Būtent jie yra armėnų kalbos, istorijos, tradicijų, papročių perdavėjai ir mokytojai jaunajai kartai. Pirmoji karta taip pat turi savitą armėniškumo palaikymo lietuviškoje aplinkoje strategiją, nes būtent pirmiesiems atvykėliams teko ieškoti tiek sugyvenimo su nauja aplinka ir žmonėmis, tiek skirtumų ir panašumų išryškavimo, tiek tarpusavio ryšių palaikymo ir kūrimo būdų. Pirmosios Lietuvos armėnų kartos pasirinktą strategiją būtų galima pavadinti *integracija* – unikalių etninių savybių išsaugojimas ir palaikymas kartu su atsidaivimu Lietuvos valstybei ir žmonėms:

Aš esu dėkingas labai, patriotas, ir Lietuvos irgi, nepraradęs nė gramo savybės kaip Armėnijos patriotas, tikrai. (Ruben, 55 m.)

Plačiąja prasme integracijos terminu apibūdinami vyksmai, turintys įtakos įvairių subjektų ar veikėjų susijungimui į socialinę visumą, t. y. bendruomenę, bendriją ar kitą darinį. Socialinė integracija²⁶ atspindi principus, pagal kuriuos individai susiję vienas su kitu socialinėje erdvėje ir išreiškia veikėjų santykius. Sėkmingos įvairių grupių adaptacijos ir integracijos raiška – visavertis grupių socialinis dalyvavimas; tai etniškai nedalomas pilietinis ir politinis dalyvavimas, įsitraukimas į ekonominį, politinį, kultūrinį visuomenės gyvenimą²⁷. Siekiant atskleisti integracijos strategijos turinį, pradėti galima nuo armėniškos tapatybės svarbos, reflektuojamos pačių individų. Pirmajai kartai etniškumo kategorija labai svarbi apibrėžiant save, tai ypač

išryškėja arba yra sąmoningai išryškinama lietuviškame kontekste. Etniškumas taip pat nustato kasdienio elgesio, pasirinkimų gaires, tad armėniškumas vienai ar kitaip pasireiškia visuose kontekstuose ir socialinėse situacijose:

Visada. Jaučiu už nugaros visą savo praeitį, visą savo tautos skausmą, istoriją, turtą, dvasinį turiu omeny. Viską pastoviai tu turi, tu žinai, tu naudojiesi – net, galiu pasakyti, kasdieniniame gyvenime. Na, tautos partitis yra toks dalykas, kur dviem žodžiais nepasakysi, tačiau kantrybė, pavyzdžiui. (Ruben, 55 m.)

Įdomu, kad kalbėdami apie buvimo armėnu kriterijus, respondentai buvo pakankamai lankstūs, teigdami, jog, pirmiausia, būti armėnu reikia kraujo giminystės:

Aš kaip visą laiką juokauju, sakau, kad armėnų kraujas yra kaip virusas: jeigu tu bent kiek turi, tai tu esi susirgęs, tad negali viruso kraujy būti mažiau ar daugiau. (Narek, 28 m., I karta)

Pripažinta, kad vien armėniško kraujo neužtenka, tačiau konkretūs kultūriniai atributai yra paliekami asmeniniam pasirinkimui:

Man užtenka to, ką aš turiu. Neprarandu to. Kitiems gal reikia kasdien kalbėt armėniškai. [...] Man asmeniškai užtenka, kad aš kasdien prisime nu, kad esu armėnas, kas savaitę skambinu namo, mamai. Užtenka, kad pasižiūriu naujienas apie Armėniją internete. (Ruben, 55 m.)

Persikėlimas į Lietuvą savojo armėniškumo suvokimą sustiprina sąmonės lygmeniu, nes aiškiai išskiriant Kitą (šiuo atveju lietuvius) palaikomas ir sustiprinamas individualus ar kolektyvinis (armėniškas) tapatumas. Vis dėlto dėl neišvengiamo lietuviškų taisyklių, normų, elgesio modelių veikimo atsisakoma kai kurių sociokultūrinių praktikų. Rubenas pasakoja, kaip jam teko keisti savo bendravimo su lietuviais įpročius, prisitaikant prie vietinių normų, bet palaikant šias praktikas tarp tėvynainių:

Man buvo šokas kaip čia Lietuvoj niekada neinama į svečius, kad tave pakviestų į namus, turi nežinia ką padaryt – Jerevane durys neužsidaro. Man nesuprantama, kaip kokie pusbroliai gali vienas kito gerai nepa-

žinot ir tik per kokias vestuves susitikti. Man čia buvo sunku. (Ruben, 55 m.)

Lietuviškumas antrosios kartos suprantamas ne tik kaip ribojantis elementas, bet kartu ir kaip neišvengiamas, vertingas; tai suteikia pagrindą ieškoti nuolatinių kompromisų tarp dviejų skirtingų kultūrų. Pirmoji karta suvokia save kaip amžinai susietą su lietuviais ir Lietuva:

(Lietuviškumas) pasireiškia, pirmiausia, kad mano vaikai lietuviškas mokyklas lankė, su mano anūkais bendravimas lietuviškas, čia mano šeimos gyvenimo būdas, mano biologinis tęsinys lietuviškas išsina. (Rafik, 61 m.)

Kalbintieji pirmosios kartos atstovai atmeta mintį apie grįžimą gyventi į tėvynę ir vardiija tas pačias priežastis, dėl ko čia atvyko, – meilė, darbas, sunkios gyvenimo sąlygos Armėnijoje ir t. t., teigdami, kad per kelias dešimtis metų pasikeitė tik tai, jog jie jau įleido šaknis Lietuvoje ir palikti šią šalį būtų sunkiau negu dabar gyventi toli nuo tėvynės.

Ryšys su Lietuva

Kiekvienas į Lietuvą atvykęs armėnas individualiai ieškojo savojo santykio su naująja valstybe ir jos žmonėmis. Šiuo metu, praėjus keliolikai dešimčių gyvenimo Lietuvoje metų, šis santykis apibūdinamas kaip labai stiprus ryšys ir įsipareigojimas:

Supranti, mano tėvynė praktiškai daugiau yra Lietuva dabar negu Armėnija, mes čia dirbam, mes čia gyvenam. [...] Jau galima sakyti, kad yra dvi tėvynės, bet vis tiek yra pagrindinė ten, kur gyveni. (Manuel, 51 m.)

Dabar apie tokį armėno ir Lietuvos santykį kalbama kaip apie savaime suprantamą, tačiau pokalbiuose išryškėja tapsmo, ryšio radimosi ir stiprėjimo momentai, individualūs reteritorizacijos būdai. Vienas iš jų – pažinimas, kurį apibūdina Manuelis: „Ir man ta Lietuva pasidarė artima, kada pradėjau gilintis į senų laikų, naujų laikų isto-

riją, kažkaip daugiau supranti, kokie žmonės buvo, kas ta tauta²⁸, kitas – Rafiko minimas sentimentalus prisirišimas: „Nuo 1983-ųjų irgi tas ryšys su Lietuvos gamta, aplinka, Karoliniškių miškas, ten pradėjau tapyti.“²⁹ Vis dėlto tapsmas bei santykio pobūdis geriausiai atsiskleidžia ribinėje situacijoje, kuri išprovokuoja nekasdienius, autentiškus sprendimus ir pasirinkimus.

Nepriklausomos Lietuvos istorijai labai svarbiuose epizoduose – Sąjūdžio veikloje, 1991 metų sausio įvykiuose – aktyviai dalyvavo ne tik lietuviai, bet ir kitų tautybių Lietuvos žmonės, tarp jų ir armėnai³⁰:

Ir ten tada sausio 13 stovėjom – tikrai sunku buvo – ne kaip deklaracija, tyliai padarėm savo darbą, o ne kaip kiti, buvę-nebuvę paskui vaikščiojo ir medalių ieškojo. [...] O tu atėjai, sąmoningai atsistojai. Tada kunigas išlipo per langą ir palaimino – ot baisu buvo. Dar naktį prieš tai žmona sako: gal neisi? Jau prieš tai vakar buvai, užvakar. Ir taip žiūrėjo – nepamiršiu niekada. (Ruben, 55 m.)

Būtent tokioje ribinėje konflikto situacijoje geriausiai atsiskleidžia tikrasis, o ne tik deklaruojamas individo ir valstybės santykis. Galima išskirti keletą savo indėlio į minėtus įvykius interpretacijų, tiek lėmusių tokios reakcijos pobūdį, tiek vėliau ir pačių sausio įvykių reikšmę žmonių biografijose. Visų pirma, tai laikyta visų Lietuvos piliečių pareiga, neišskiriančia jų pagal tautybę:

Visi žmonės, armėnai, tikrai negalvojo, kad čia kažkaip kitaip gali būt, kas galėjo čia stovėjo, ir Kaune buvo irgi. [...] Kiti važiavo į Vilnių tą naktį, tai čia buvo natūralu, niekas net negalvojo niekada, reikia važiuoti ar nereikia. (Manuel, 51 m.)

Antra, 1991 metų sausio kova buvo kovos už Armėniją perkėlimas į „čia ir dabar“, taip ji tapo dar reikšmingesniu bendru tikslu, suvienijusiu žmones po Armėnijos vėliava Lietuvoje:

Ar jūs žinot, kad viskas prasidėjo Jerevane? Daug anksčiau. Tie visi žlugimai nuo ten prasidėjo. Tai mano mintis buvo, kad aš negaliu ten pastovėti, prie tų tankų, tai aš einu čia pastovėsiu. Tai praktiškai čia ne vien už

Lietuvą, bet ir už savo pareigą, kurios ten neišpildžiau. Aš ten negalėjau padaryt tuo metu – aš padarysiu čia. (Ruben, 55 m.)

Trečia, tai buvo lokalinė kova už visuotinius žmonijos idealus: „Ir apskritai čia buvo už svarbius žodžius – už laisvę, už nepriklausomybę.“³¹

Svarbu tai, kad šie įvykiai yra virsmo momentas, kai buvo su-naikintas ypatingas armėno ir Armėnijos ryšys, institucionalizuojant lygiavertį armėno ir Lietuvos santykį. Šis virsmas pokalbiuose pastebimas kaip pasikartojantis pasirinkimas tarp šeimos ir Lietuvos. Šiuo atveju tai pasirinkimas tarp senųjų, armėniškų, prisimenant šeimos vaidmens armėniškoje tapatybėje svarbą, ir naujųjų, lietuviškų, vertybių bei įsipareigojimų:

Atsisveikinau su saviškiais, kadangi nežinojau tikrai, kada aš grįšiu. [...] Tada pirmą kartą mes supratom, kad čia yra mūsų tėvynė. (Manuel, 51 m.)

Ryšys su tėvyne

Bandymai apibrėžti diasporą ar kitokią persikėlimą patyrusią bendruomenę įtraukia ir norą, viltį, tikslą galutinai grįžti į tėvynę. Tačiau Avtaras Brah teigia, kad diasporai tėvynė yra mitologizuota vieta, į kurią sugrįžti yra iš principo neįmanoma, nors ir galima aplankyti geografinę kilmės teritoriją³². Tėvynė diasporos sąmonėje yra nuolat ginčijama ir besikeičianti kategorija, priklausanti nuo individualių patirčių, prisiminimų, norų, vilčių ir t. t. Tokie klausimai, kaip antai kas ir kur yra tėvynė, kiek ji reikšminga kaip tapatinimosi kategorija, ar grįžimas į tėvynę yra palaikantis mitas, ar praktiškas, nors tolimas ketinimas, yra nuolat sprendžiami.

Pasak Arjuno Appadurai, šiandien, kai tiesioginės asmeninės ar kolektyvinės patirties bei konteksto dėl įvairių globalizacijos procesų nebeužtenka, vaizduotė – gebėjimas sukurti tiesiogiai nepatiriamo objekto atvaizdą³³ – tampa nebe vien fikcija ar galimybe pabėgti nuo

tikrovės, bet ir nebeišvengiama kasdienine socialine praktika³⁴, leidžiančia būti visaverčiu globalių procesų dalyviu. Vaizduotė užima labai svarbią vietą tiek individualioje, tiek kolektyvinėje atmintyje, o šiuo atveju yra labai svarbi mąstant apie tėvynę. Nors jau beveik dvi dešimtis metų armėnų tauta turi teritoriškai ir politiškai apibrėžtą tėvynę, šios objektyvios kategorijos mažai susijusios su jų tėvynės samprata bei iš jos išplaukiančiais individo ir tėvynės ryšiais.

Pirmosios atvykėlių kartos požiūriu, jie su savo tėvyne ir tėvynainiais yra susiję natūraliais, kraujo ryšiais, sąlygotais gimimo ir gyvenimo Armėnijoje, kurie, išvykus į kitą šalį, turėtų būti tik papildomai palaikomi per ryšį su giminėmis ir draugais. Pirmosios kartos ryšys su tėvyne gali būti apibūdintas kaip pasyvus stebėjimas, nereikalaujantis ypatingų pastangų, nes tas ryšys yra prigimtinis, nenutrūkstamas:

Armėnijai praktiškai tik nostalgija. [...] Giminės ten gyvena, pergyveni, kai kas ten atsitinka, karas buvo, rinkimai, nemalonumai. Labai pergyveni, širdį skauda. Bet ką tu gali padėt? (Ruben, 55 m.)

Žlugus Sovietų Sąjungai ir susikūrus dviem nepriklausomoms valstybėms – Lietuvos ir Armėnijos – radikalčiai pasikeitė persikėlimo fakto reikšmė, nes akimirksniu tėvynė atsidūrė „toliau, negu buvo anksčiau“³⁵, armėnų bendruomenė Lietuvoje pasijuto izoliuota³⁶; ir ne tik dėl įvairių naujų administracinių kliūčių patekti į ją, bet ir dėl to, kad buvo panaikintas besitęsiančio politinio bendrumo mitas ir įtvirtintas išvykėlių kaip emigrantų statusas. Tai buvo vienas esminių Lietuvos armėnų istorijos trūkių:

Tuomet tai buvo viena šalis ir jokio skaudulio nebuvo [...], o dabar yra skirtingos šalys. [...] Jeigu aš būčiau jau vėliau gimęs, kažin ar būčiau taip į kitą šalį išvažiaavęs tuomet. [...] O tuomet nebuvo jokios migracijos. Tuomet buvo visai kitas gyvenimas. (Ruben, 55 m.)

Taip pat juntamas ir bejėgiškumas, neįgalumas, nulemtas tiek geografinio atstumo, tiek negalėjimo dalyvauti Armėnijos gyvenime dėl tiesioginės informacijos stokos: „Ten galbūt neturėsiu galimy-

bės, kadangi mažai ką jau pažįstu ir nieko ypatingo negaliu daryti.“³⁷ Kalbant plačiau, nei Armėnija, nei ryšys su ja pirmosios kartos nėra idealizuojamas. Taip yra, viena vertus, dėl to, kad žinoma, jog du trečdaliai armėnų tautos gyvena už Armėnijos ribų, kita vertus, dėl savotiško savo padėties pateisinimo – armėno ir Armėnijos ryšys grindžiamas ne Armėnija – armėnams principu, bet emociniais pažinimo ir prisirišimo prie vietos, konteksto argumentais. Išvykimas iš Armėnijos skausmingas ar sunkus buvo ne todėl, kad išvykta iš ypatingos armėno gyvenimui vietos – tėvynės Armėnijos, bet dėl persikėlimo iš pažįstamos aplinkos į nepažįstamą. Rafikas savo pasakojime naudoja analogiją persikėlimui iš Armėnijos į Lietuvą – persikraustymą iš Karoliniškių į Senamiestį:

Pradžioj buvo labai sunku, Armėnijoje jaučiau smulkiai visą aplinką, niekur kitur to neįjačiau; Karoliniškės buvo labai artimos irgi, ir kai persikraustėm irgi buvo sunku. (Rafik, 61 m.)

Dar viena priežastis, kodėl Armėnija nėra idealizuojama, yra jos pasiekiamumas – dauguma Lietuvos armėnų tėvynę aplanko kasmet ar kas kelerius metus, mato pokyčius, palaiko artimus tiesioginius ryšius su tėvynainiais. O štai Narekas, neturėjęs galimybių aplankyti Armėniją nuo pat savo atvykimo prieš 14 metų, pasakoja apie tėvynę kaip idėją:

Man šiai dienai Armėnija tapo lobių sala. Aš greičiausiai ten artimiausiu laiku nevažiuosiu gyvent, ir ta lobių sala yra, aš žinau, kad ji tokia yra. [...] Aš tą Armėniją garbinu ir didinu, ir ta vaizduotė, kurią aš dabar turiu apie Armėniją, ten dabar realiai nebe taip yra – laikas pakeitė Armėniją, aš pasikeičiau.“ (Narek, 28 m., I karta)

Diasporoje gyvenantys žmonės, perimdami dalį priimančios valstybės normų, gyvenimo būdą ir, atsižvelgdami į specifines persikėlimo patirtis perinterpretuodami sociokultūrinės praktikas bei palaipsniui kai kurių atsisakydami, formuoja naujo tipo Lietuvos armėnų tapatumą. Taip ryškėja skirtumai tarp Lietuvos armėnų ir neturinčių diasporos patirties, Armėnijoje gyvenančių jų tėvynainių, ir tokių pa-

tirčių turinčių, gyvenančių kitose šalyse. Pokalbiuose atsiskleidė, kad pirmoji karta, apibrėždama save etniškumo kategorijomis, naudoja ne tik armėnų – lietuvių, bet ir Lietuvos armėnų – kitų armėnų opoziciją. Gyvenimo armėniškoje aplinkoje patirties turinti pirmoji karta nesistengia ir neįgali išlaikyti autentiško etniškumo. Tiek jų pačių pastangomis sugyventi su naująja visuomene ir valstybe, tiek juos veikiant lietuviškam kontekstui, vyksta armėniško tapatumo kaita. Dar labiau keičiasi Lietuvoje gimusios ar užaugusios antrosios kartos armėniškumas.

Antroji karta: mokantis armėniškumo

Pirmoji Lietuvos armėnų karta pirminę socializaciją patyrė daugiausia Armėnijoje, o antroji karta – jau Lietuvoje, neišvengiamai veikiant lietuviškoms normoms ir aplinkai, tėvų ir Lietuvos ryšio kontekste. Šiame etape vaikas internalizuoja konkrečią kitų tikrovę ne kaip vieną iš daugelio, o kaip vienintelį esamą pasaulį³⁸. Dėl lietuviško šio proceso konteksto bei jau internalizuotų lietuviškų normų poveikio pirmosios kartos armėnų tapatumams, vaikui nėra perduodamas „grynas“ armėniškas pasaulio suvokimas. Be to, antroji karta taip pat ir visas armėniškas praktikas neišvengiamai perinterpretuoja ir vykdo kitaip, atsižvelgdama į savo pačios patirtis. Iš dalies dėl to antrajai kartai kyla armėniškosios tapatybės tvirtumo, stabilumo, tikrumo problemų:

Kaip reikės jaustis, kai nuvažiuosiu į Armėniją ir negalėsiu pasakyti nė žodžio? Tada visi sakys, kad nesame armėnai, ir bus labai skaudu.³⁹

Tačiau, kita vertus, nors antroji karta pirminę socializaciją patiria lietuviškame kontekste, ji negauna išsamių žinių ir apie vyraujančią kultūrą⁴⁰, todėl išgyvena kiek mažesnio masto, bet panašaus turinio dalykus kaip jų tėvai – bevietišumą ir pastangas įsitvirtinti Lietuvoje, deteritorizacijos ir reteritorizacijos procesus, daugiavietišumą.

Vertinant antrosios kartos santykį su tėvyne ir Lietuva, padėtis yra visiškai kitokia nei pirmosios. Būtent ryšys su Lietuva jiems atrodo esąs natūralesnis, prigimtinis, nes dauguma jų gimė ir auga Lietuvoje. Šis santykis nėra reflektuojamas, nes priklauso kasdienybės sričiai, yra rutinizuotas. Įdomu, kad jaunosios kartos ryšys su Lietuva nėra iš tolo neprilygsta vyresniosios kartos atsidavimui, tuo labiau vyresniosios kartos jausmai ir poelgiai jaunąją kartą netgi stebina, bet iš dalies laikomi ir sektinu pavyzdžiu:

Čia taip man yra džiugu ir keista, visiškas armėnas, tais metais jau ir aš buvau gimusi, man jau trys metai buvo, paliko mamą namie su broliu ir manimi, tėvas su lietuviais draugais išvažiavo ginti Lietuvos. (Aida, 18 m., II k.)

Jaunosios kartos ryšys su tėvyne taip pat nėra ir negali būti tiesiogiai ir vienareikšmiškai perimtas, išmoktas iš vyresniųjų, jis turi būti atrastas individualiomis ar kolektyvinėmis pastangomis, taip realizuojant internalizuotą tokio ryšio buvimo faktą. Paaiškėjo, kad jaunimui jų tėvų persikėlimas iš Armėnijos į Lietuvą nėra labai reikšmingas įvykis, tad apie persikėlimo priežastis, motyvus ar detales jie žino mažai. Antroji karta, tiesiogiai nepatyrusi persikėlimo iš Armėnijos į Lietuvą ir jų tėvų persikėlimui nesant reikšmingam įvykiui jų pačių gyvenime, neturi savo buvimo *armėnu Lietuvoje* pagrindimo, kitaip tariant, gyvenimas Lietuvoje jaunajai kartai nėra sąmoningas pasirinkimas kaip jų tėvų, o aplinkybių nulemtas faktas, tad reikalauja rasti savąją logiką.

Pabendravus su antrąja Lietuvos armėnų karta, iš karto pradėjo ryškėti tam tikri žmonių tipai pagal etniškumo ar jo atributų naudojimą savęs apibrėžimo ir socialinės tikrovės organizavimo procesuose. Buvo išskirti trys tokie tipai, paremti *nuosekliu*, *harmoningu* ir *pragmatišku* šių principų taikymu. Šie tipai atskleidžia jaunosios kartos pasirinktas diasporos tapatumo išlaikymo strategijas.

Nuoseklus armėnas

Susitikau su septyniolikmete Evelina sekmadieninėje Vilniaus armėnų mokykloje, kur ji su seserimi kiekvieną savaitę ateina pasimatyti su draugėmis, mokytis armėnų kalbos, šokių. Evelina, gimusi dviejų armėnų šeimoje ir neprisimenanti, kurioje šalyje gyveno jos šeima prieš atvykdamą į Lietuvą, buvo vienas iš nedaugelio mano sutiktų jaunosios kartos žmonių, galėjusių taip aiškiai, ryžtingai ir išraiškingai kalbėti apie savo armėnišką prigimtį, realizuojamą Lietuvoje. Evelina vienareikšmiškai atmeta daugialypio etninio tapatumo galiomybę ir sieja save vien tik su armėnų tauta:

Su armėnais pabendrauji ir jauti, kad tu esi armėnė ir vat šeima irgi tokia, kad tu jautiesi, kad esi armėnė, tu negali nė sekundės kažkaip pagalvot, o aš lietuvė, nes taip nėra, gal aš gimiau čia, bet tai nereiškia, kad aš esu lietuvė. (Evelina, 17 m.)

Buvimas armėne Evelinai reiškia tam tikrą išskirtinumą, padedantį įtvirtinti savąjį individualumą, simbolinį pranašumą prieš kitus. Šis išskirtinumas suprantamas kaip įgimtas, perimtas iš tėvų ir neišvengiamas:

Lietuva – man tokia banali, panaši į kitus, o va Armėnija ne tokia panaši į kitus ir tokia nebanali, o va nebanalumas man patinka ir aš džiaugiuos, kad aš esu armėnė, nes būti lietuviu, na aš nesakau, kad tai yra labai blogai, tai normaliai, gerai. [...] Man patinka, kad aš esu armėnė. Žodžiu, didžiuojuosi, man patinka. (Evelina, 17 m.)

Paklausta, kokių pareigų jaučiasi turinti Lietuvai, Evelina savo pasakojimu atskleidžia būtent Armėnijos, kaip tikrosios tėvynės, ir Lietuvos, kaip dabartinės, tam tikra prasme laikinos gyvenamosios vietos, suvokimą:

Tas pats šiukšlinimas, tu kenki kitai šaliai, o jeigu koks nors lietuvis gyvena mano šaly, jis taip pat elgiasi, man taip nepatinka, dėl to kartais aš elgiuosi su Lietuva tarsi ji būtų mano šalis, juk aš nenorėčiau, kad kitas pasielgtų taip mano šaly, tai ir aš taip nesielgsiu. (Evelina, 17 m.)

Evelina yra auklėjama gana tradicinėje armėnų šeimoje: „tėvas labiau norėtų, kad aš už armėno tekėčiau, [...] kartais pajuokauja, kad niekada neleis man tekėti už lietuvio, kitataučio, jis pats norėtų išrinkti man vyrą“⁴¹, taip pat labai palaikomi glaudūs santykiai su giminaičiais ir draugais Armėnijoje, ji nuolat lanko sekmadieninę armėnų mokyklą ir daug bendrauja tiek su tėvų draugais, tiek su savo amžiaus draugais armėnais. Akivaizdu, kad Evelinos armėniškumui formotis ir reikštis yra sudarytos puikios socialinės sąlygos, nuolatinis ir aktyvus priklausymo šiai grupei jausmas.

Matyti, kad Evelina, apibrėždama save, aiškiai skiria tautybės ir pilietybės kategorijas bei atributus, todėl armėnės gyvenimas Lietuvoje bei santykiai su Armėnija ir Lietuva jai atrodo neproblemiški. Ji aiškiai suvokia savo kaip Lietuvos pilietės teises, pareigas ir vaidmenį valstybės gyvenime, kartu išlaiko ir puoselėja armėniškumą. Evelina savo socialinėje tikrovėje vadovaujasi tėvų ir kitų armėnų perduotais armėniško gyvenimo principais ir elgesio modeliais: labai stipria pagarba ir paklusimu tėvams, ypač tėvui, subordinacijos principais vyro ir moters santykiuose ir pan. Šiuos principus kaip ir patį armėniškumo faktą Evelina suvokia kaip duotybę, tad jų neginčija. Taigi Evelina iš kitų mano kalbintų antrosios kartos jaunuolių išsiskiria vienareikšmišku, nors ir šiek tiek pakitusiu dėl jos pačios interpretacijos armėniškų normų, tradicijų, papročių, elgesio modelių perėmimu ir naudojimu visose gyvenimo situacijose.

Harmoningas armėnas

Keturis antrosios kartos atstovus – Rimą, Aidą, Kareną ir Alisą – priškyriau prie kategorijos, esančios tarp nuoseklaus ir pragmatiško armėno tipų. Visi šie žmonės save apibrėžia armėnišku ir lietuvišku tapatumu ir vienokiais ar kitokiais būdais stengiasi derinti šiuos tapatumus:

... lietuviškai kalbu, užaugus kaip ir lietuvė, bet aš žinau tą faktą, kad kraujo turiu tokio, tuo tik ir išsiskiriu. Kultūra šiek tiek susidvejinusi

lietuvių ir armėnų, čia kaip tėvai, gal šiek tiek kitaip auklėjama, vis tiek kažką duoda iš to kito pasaulio, bet kažkaip ir lietuvi, aišku, žinoma. Tautybė mano, aš sakau, yra armėnė, bet aš esu lietuvi. (Aida, 18 m.)

Šiems žmonėms buvimas armėnu kaip ir Evelinai yra tam tikras iš masių išskiriantis bei suteikiantis unikalumo elementas: „šiaip mano vyrui jam buvo pliusas, įdomiau“⁴². Sekmadieninės mokyklos lankymas, kalbos mokymasis, domėjimasis istorija, pasak Aidos ir Alisos, joms yra pomėgis, būrelis, laisvalaikio veikla. Armėniškumas šiems žmonėms nėra vienareikšmiškai įgimta charakteristika, ir tai nėra vien dėl gimimo mišrioje šeimoje; būti armėnu yra išmokstama, tai reikalauja darbo ir pastangų ir kartu tai galima lengvai prarasti. Naudojamus armėniškumo atributus kiekvienas jaučiasi galįs pasirinkti pagal savo poreikius, tradicijų ir principų vertingumą lietuviškame kontekste. O štai lietuviškoji tapatybė jiems patiems atrodo esanti mažiau problemiška, nes savaime suprantama dėl gyvenimo lietuviškame kontekste, kraujo ryšių ar lietuviškų įpročių, elgesio normų laikymosi.

Šios grupės santykis su Lietuva yra panašiausias į vyresniosios kartos, bet jis yra gana deklaratyvus, negalint įvardyti to santykio turinio, tiesiogiai perimtas iš vyresniosios kartos diskurso:

Nežinau, gal čia mano antra tėvynė. Pavyzdžiui, pirma negalėtų būt, nes Armėniją myliu vis tiek, bet čia irgi myliu, kažkaip pripratau prie čia, man čia patinka. (Rima, 17 m.)

Dauguma prie šios grupės priskirtų jaunuolių – Aida, Karenas ir Alisa – auga mišrioje armėno ir lietuvių šeimose, kuriose nuolat ieškoma kompromisų tarp lietuviškų ir armėniškų sprendimų. Taip pat visi šie žmonės sakėsi bendraują išskirtinai su lietuviais, o su kitais armėnais juos siejį daugiausia įvairūs institucionalizuoti, nors gana dažni ir savanoriški santykiai – šeima, armėnų bendrija, mokykla.

Taigi harmoningas armėnas savo socialinę tikrovę organizuoja pagal dvigubo etniškumo principus, stengdamasis suderinti tiek lietuvišką, tiek armėnišką prigimtį, ir daugeliu atvejų šis dvilypumas jam

nekelia problemų. Armėniškoji tapatybės dalis lietuviškame kontekste suvokiama kaip suteikianti įvairių galimybių ir pranašumų.

Pragmatiškas armėnas

Septyniolikmetė Ana, besiruošianti išvykti gyventi į Jungtinę Karalystę, ir šešiolikmetė Liana, emocinga menininkė, vengianti socialinio ryšio, atstovauja priešingai antrosios kartos armėnų stovyklai nei Evelina. Šios merginos neneigia savo armėniškos prigimties, tačiau etniškumas ar jo atributai joms nėra svarbūs nei kaip savęs apibrėžimo, nei kaip socialinės tikrovės organizavimo principai:

Nežinau, nei didžiuojuos, nei ką. Tiesiog negalvoju, kad čia oi esu armėnė. [...] Ne, aš savęs nelaikau lietuve, bet nelaikau savęs ir armėne kokia. (Ana, 17 m.)

Priešingai, abi merginos vardijo jų matomas buvimo armėnu Lietuvoje neigiamybes, susijusias tiek su administracinėmis, tiek su socialinėmis kliūtimis ir teigė bandančios tokių situacijų vengti, nedemonstruodamos armėniškos prigimties ar atsikratydamos kai kurių armėniškų įpročių (pvz., ekspresyvios kūno kalbos):

Na tautybė yra armėnė, bet man reikėjo pasirinkti pase, ar lietuvė, ar armėnė, tai aš pasirinkau lietuvė, kad nebūtų problemų. Jeigu esi armėnė, tai visokių problemų būna išvykstant, prikimba vis prie ko nors, kodėl čia armėnė. (Ana, 17 m.)

Kita vertus, Liana didžiuojasi armėnų tautos istorija, kultūra, žmonėmis, bet tai išryškėja daugiausia priešpriešinant lietuvius ir armėnus – mergina tai darė per visą pokalbį. Vis dėlto, grįsdamos pragmatiškais bei racionaliais argumentais, merginos aiškino, kodėl atmets kai kuriuos armėniškus atributus: kalbą, ritualus, vyro ir moters santykių organizavimo principus ir pan. Paaiškėjo, kad merginos vis dėlto jaučia tam tikrą imperatyvą atlikti kai kurias armėniškas „prievoles“, pavyzdžiui, dalyvauti tam tikroje armėnų bendruomenės veikloje. Palaikydamos santykius su armėnais, jos jaučiasi įpareigtos atlikti tam

tikrą „gero armėno“ vaidmenį su tam priskiriamais elgesio modeliais. Liana, paklausta, kokių armėniškų tradicijų laikosi, sako:

... kai būna, kad tikrai reikia, kai aplink mane žmonės, armėnai, ir jeigu aš to nepadarysiu, tai iš karto į mane pažiūrės. Tada man tenka laikytis. Pavyzdžiui, jei eini į bažnyčią, šiaip aš netikiu, taip, gražu, bet aš tuo netikiu. [...] Pas armėnus reikia rankas būtinai susikryžiuoti ir į bažnyčią reikia galvos apdangalo merginoms, mane priverčia ir reikia užsidėti. Čia tikrai reikia, nes jie manęs kitaip nesupras, pas juos yra vienas supratimas, pas mane kitas. (Liana, 16 m.)

Kalbėdamos apie santykį su Lietuva, abi merginos reiškė gana neigiamas nuostatas dėl šalies ir gyventojų, prisimindamos patirtus radikalių visuomenės darinių diskriminacijos ir lietuvių abejingumo tam atvejus:

Aš nenoriu daug piktai kalbėti, mano manymu, kad žmonės (lietuviai) yra labiau egoistai, labiau apie save, labiau išlepinti, galvoja tik apie save, kad jiems būtų geriau, Armėnijoje ten nėra tokio, ten, jeigu žmogui blogai, jie būtinai padės. (Liana, 16 m.)

Vertinant merginų socialinius ryšius, jų aplinkoje vyrauja kitokios žmonių grupės nei kitų. Ana sakosi bendraujanti su įvairių rasių ir tautybių žmonėmis, tarp kurių yra ir lietuvių, ir armėnų, tačiau šiuo atveju ypač svarbus įvairių kultūrinių ypatumų ir skirtumų viename socialiniame tinkle sugyvenimas ir iš to galintis kilti tautinių ir etninių kategorijų bei ypatybių svarbos mažėjimas. O Liana, lankydama rusų mokyklą, daugiausia bendrauja su rusais, šiek tiek su lietuviais, o su armėnais, išskyrus šeimą ir gimines, sakosi, retokai. Armėnų bendrijos veikloje abi merginos kartais dalyvauja, tačiau nenoriai, labiau aplinkybių ir žmonių įkalbinėjimų verčiamos.

Taigi Aną ir Lianą galima pavadinti pragmatiškomis armėnėmis, nes joms etniškumas – dar vieno socialinio vaidmens konkrečioje socialinėje situacijoje atlikimas. Šitokia tapatumo praktikavimo strategija siejama su požiūriu, kad lietuviškas kontekstas yra nepalankus reikštis armėniškajai (ir kitų mažumų) tapatybei.

Ryšys su tėvyne

Antrosios kartos ryšys su Armėnija yra nuolat ir apgalvotai kuriamas, argumentuojant istorinėmis ir giminystės sąsajomis: „Man yra noro pamatyti gimines, susitikt, pabendraut. Vienintelis ryšys, kuris verčia.“⁴³ Nors skiriasi šio ryšio stiprumas ir turinys, antroji karta dalijasi bendrą Armėnijos „funkcinį vaizdinį“ – Armėnija jiems yra „turistinė šalis“⁴⁴, kurion kartą per kelerius metus aplankyti traukia „giminės, draugai, saulė, šviesa, šiluma“⁴⁵:

Vat Armėnijoje tai man labiausiai patinka, kad mes ten atvažiuojam laikinai ir mes ten apsilankom, va ten laikinai pabūti tai man patinka; [...] labai faina atostogauti, ten labai faina nuvažiuoti, pamatyti gimines. [...] Aš dažnai į ją važinėju. Praeitais metais Naujuosius mes ten šventėm. (Evelina, 17 m.)

Rima užsimena apie vieną iš gyviausiai diasporoje palaikomų armėniškų mitų – galutinį grįžimą į tėvynę: „Visi sako: visi armėnai galiausiai važiuos į Armėniją, visą laiką taip sako.“⁴⁶ Vis dėlto mano kalbinti tiek pirmosios, tiek antrosios kartos žmonės sakė asmeniškai nesvarstą tokios galimybės. Antrosios kartos nuostatai / norui gyventi Lietuvoje ar kur kitur Europoje bei griežtam atsisakymui važiuoti į Armėniją daugiausia įtakos daro konkretaus vyresniųjų pavyzdžio nebuvimas, matomas Armėnijos socialinis, ekonominis, politinis nestabilumas ir vakarietišku vertybių (moterų emancipacija, tolerancija ir kt.) pranašumas prieš armėniškąsias:

Buvau prieš du metus Armėnijoje, pas savo močiutę ir ten mano vyras išreiškė norą arbatos, sakau, eik pasidaryk, močiutė sako: tu ne armėnė, jei taip sakai. Čia su humoru, bet vis tiek. (Alisa, 35 m., II k.)

Šiame kontekste įdomu, kad tiek Evelina, tiek Aida, tiek Ana, kurios atstovauja trims skirtingiems antrosios Lietuvos armėnų kartos tipams, pripažįsta svarsčiusios ar tebesvarstančios apie santuoką su armėnu ir tokiu atveju galimą grįžimą į Armėniją:

Šiaip jie dažnai gyvena tokiuose nameliuose ant ratų. Ten kaip vos ne Indijoje, ten upė plauna rūbus. [...] Nežinau, reikia kalbą išmokti, kam

man grįžti į Armėniją, jeigu aš Lietuvoj visą gyvenimą pragyvenus? [...] nebent armėnas vyras būtų. (Ana, 17 m.)

Taigi matyti, kad antroji atvykėlių karta, besistengdama „atrasiti“ ir pažinti nepatirtą, bet trokštamą tėvynę, tai daro kaip stebėtojai, simboliškai ar fiziškai aplankantys ją kaip turistai, be įsipareigojimų ar norų į ją sugrįžti.

Išvados

Bandant atsakyti į klausimą, kodėl antrosios kartos asmenų santykis su Lietuva nei savo stiprumu, nei emocingumu neprilygsta pirmosios armėnų kartos ryšiui, pirmiausia iškyla sėslumo, poreikio susikurti namus argumentas. Naujieji atvykėliai, ieškodami savo santykio su naująja valstybe, vadovavosi tam tikrais principais, kurių vienas pagrindinių – stabilumas, reikalavęs senojo ir naujojo gyvenimo dermės, o atvykėlių pasirinktas būdas buvo – visiškas atsidavimas Lietuvai. Antrosios kartos patirtys reikalauja kiek kitokio intensyvumo ir turinio sėslumo bei stabilumo paieškų, tad jie savo jėgas kreipia į tėvynės „atradimą“. Antrasis svarbus veiksnys yra pirmosios kartos nuolat prisimenamas atvykimo į šalį momentas kaip gyvenimo lūžis ir tam tikras dėkingumas valstybei ir visuomenei už sėkmingą priėmimą. Šio įvykio aplinkybės nėra nei reikšmingos, nei žinomos antrajai kartai; atvykimo istorijos nėra išsaugotos kolektyvinėje atmintyje, nes visos yra individualios ir skirtingos.

Apibendrinant galima sakyti, kad socialiai ir kultūriškai integruoti etninių mažumų antrosios kartos nariai svarbesniu laiko ryšį su nepatirta, neatrasta tėvynė, o ne su tiesiogiai gyvenama šalimi. Tas ryšys – poreikio įtvirtinti savo išskirtinumą, suteikiantį etninį tapatumą, rezultatas. Kartu įtvirtinamas ir pasirinkimo variantas, etniškumą paliekant tik tam tikroms gyvenimo sritims. Pirmoji karta, atvirkiščiai, daugiau pastangų deda pozityviems santykiams su priimančia visuomene ir valstybe megzti, o ne „prigimtiniais“ ryšiams su tė-

vyne palaikyti. Jie pasitenkina etniškumo principų kaip socialinės tikrovės konstravimo pagrindo, išlaikymu ir taip pasyviai išreiškia ryšį su tėvyne.

NUORODOS IR PASTABOS

¹ Gabriel Sheffer. *Diaspora Politics: at Home Abroad*. Cambridge: Cambridge University Press, 2006. P. 8–13.

² James Clifford. *Diasporas* // *Cultural Anthropology*. 1994, 9 (3), p. 302–338.

³ Steven Vertovec. Three meanings of “diaspora”, exemplified among South Asian religions // *Diaspora*. 1999, 7 (2). Šio autoriaus įvardyta ir trečioji sąvokos reikšmė – diaspora kaip kultūrinės produkcijos būdas – išplaukia iš bendresnių apmąstymų globalizacijos temomis ir šio straipsnio kontekste įsilieja į diasporos kaip savivokos tipo koncepciją. Tai transnacionalinių socialinių ir kultūrinių fenomenų kūrimas ir perkūrimas, naujų etniškumo, religijos, papročių interpretacijų ir sampratų radimasis.

⁴ Natalija Kasatkina. „Istorinės“ diasporos šiuolaikinėje Lietuvos visuomenėje // *Filosofija. Sociologija*. 2003, Nr. 2.

⁵ Sheffer, p. 8–13.

⁶ Ją plėtoja R. Cohen, W. Safran, G. Sheffer.

⁷ William Safran. *Diasporas in Modern Societies: Myths of Homeland and Return* // *Diaspora*. 1991, 1 (1), p. 83–99.

⁸ Clifford.

⁹ Ją plėtoja J. Clifford, P. Gilroy, S. Hall, A. Brah

¹⁰ Rogers Brubaker. The “diaspora” diaspora // *Ethnic and Racial Studies*. 2005, 28 (1), p. 1–19.

¹¹ Vertovec.

¹² Clifford.

¹³ Halleh Ghorashi. How Dual is Transnational Identity? A Debate on Dual Positioning of Diaspora Organizations // *Culture and Organization*. 2004, 10 (4), p. 329–340.

¹⁴ Richard Jenkins. *Rethinking Ethnicity – Arguments and Explorations*. London: SAGE Publications, 1997. P. 165.

¹⁵ Gyventojų ir būstų 2001 m. visuotinis surašymas, 2001 // <www.std.gov.lt> [žiūrėta 2008 m. vasario 6 d.].

¹⁶ Šiame kontekste bevietišumo kategorija naudojama žmogiškai patirčiai ir būsenai nusakyti, o ne modernybės poveikiui vietovėms, apie kurį kalba J. Tomlinson, M. Augé.

¹⁷ Stengiantis užtikrinti anonimiškumą, respondentų vardai ir kitos aplinkybės, galinčios padėti nustatyti asmens tapatybę, pakeisti.

- ¹⁸ Vertovec.
- ¹⁹ Ulrich Beck. *What is Globalization?* Cambridge: Polity Press, 2000. P. 72–77.
- ²⁰ John Tomlinson. *Globalizacija ir kultūra*. Vilnius: Mintis, 2002. P. 114–149.
- ²¹ William Saroyan. *Inhale and Exhale, 1936*, cituota iš Susan Pattie. *Longing and belonging: issues of homeland in the Armenian diaspora* // *PoLAR Political and Legal Anthropology Review*. 1999, 22 (2), p. 80–92.
- ²² Visagino tautinių kultūrų centras // <<http://www.vtkc.lt/groups.php?id=3>> [žiūrėta 2008 m. kovo 20 d.].
- ²³ Vega Arutunian-Ribikauskienė. *Armėnai Vilniuje Lietuvos Didžiosios Kunikaitystės laikais* // *Tautinių bendrijų informacinis biuletėnis*. 2007, Nr. 21 (2).
- ²⁴ Bakalian, p. 320.
- ²⁵ Jenkins, p. 166.
- ²⁶ Šiandien stengiamasi vis labiau peržengti „objektyvius“ visuomenių integracijos aspektus – ekonominę, politinę, rezidentinę; labiau atsižvelgiama į kultūrinį skirčių formavimą, simbolinius išteklius, „kultūrinę hierarchiją“ bei individų ir grupių tarpusavio ryšius.
- ²⁷ Natalija Kasatkina ir Tadas Leončikas. *Lietuvos etninių grupių adaptacija: kontekstas ir eiga*. Vilnius: Eugrimas, 2003. P. 125–129.
- ²⁸ Manuel, interviu su autore. Kaunas, 2008, kovo 29 d.
- ²⁹ Rafik, interviu su autore. Vilnius, 2008, kovo 17 d.
- ³⁰ Ruslano Arutuniano kalba, pasakyta Laisvės gynėjų dienos proga Lietuvos Respublikos Seime // *Tautinių bendrijų informacinis biuletėnis*. 2004, p. 1–2.
- ³¹ Ruben, interviu su autore. Vilnius, 2008, balandžio 11 d.
- ³² Avtar Brah. *Cartographies of Diaspora: Contesting Identities*. Routledge: London and New York, 1996.
- ³³ Hannah Arendt. *Lectures on Kant's Political Philosophy*. Chicago: The University of Chicago Press, 1992. P. 67, cituota iš Inga Vinogradnaitė. „Vaizduotė ir teisingumo sprendimai“ // *Politologija*. 2005, Nr. 37 (1), p. 3–25.
- ³⁴ Arjun Appadurai. *Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 2005.
- ³⁵ Liudvikas Jakimavičius, interviu su Vahagnu Grigorianu. Literatūrinis koliažas armėniška tema // *Literatūra ir menas*. 2006, Nr. 3081.
- ³⁶ David Zenian. *The Armenians of Lithuania: The Challenge of Life in the New Diaspora* // <www.agbu.org/publications/article.asp?A_ID=239> [žiūrėta 2008 m. vasario 15 d.].
- ³⁷ Rafik, interviu su autore. Vilnius, 2008, kovo 17 d.
- ³⁸ Peter L. Berger ir Thomas Luckmann. *Socialinis tikrovės konstravimas: žinijimo sociologijos traktatas*. Vilnius: Pradai, 1999. P. 169–170.
- ³⁹ Giedrė Petkevičiūtė. *Žmonių Klaipėdos armėnai važiuoja į tėvynę*, 2005 // <<http://ve.lt/?data=2005-12-02&rub=1065924826&id=1133457030>> [žiūrėta 2008 m. vasario 15 d.].
- ⁴⁰ William Douglass ir Stanford Lyman. *Ethnicity: Strategies of Collective and Individual Impression Management* // *Social Research*. 1973, 40 (2), p. 344–365.

- ⁴¹ Evelina, interviu su autore. Vilnius, 2008, kovo 16 d.
⁴² Alisa, interviu su autore. Vilnius, 2008, kovo 18 d.
⁴³ Karen, interviu su autore. Vilnius, 2008, kovo 16 d.
⁴⁴ Aida, interviu su autore. Kaunas, 2008, kovo 29 d.
⁴⁵ Liana, interviu su autore. Vilnius, 2008, kovo 13 d.
⁴⁶ Rima, interviu su autore. Vilnius, 2008, kovo 11 d.

SUMMARY

MARGINS OF THE NATION-STATE DISCOURSE: DIASPORIC EXPERIENCES

The article explores how ethnic identification and relation with homeland as well as host country changes between two generations of diasporic community. The article is based on an exploratory interpretative qualitative research – a case study of Armenian community residing in Lithuania and maintaining relations with their homeland and Armenians in other countries. The research revealed the differences of ethnic identification and diasporic experiences between generations. The first generation has chosen the strategy of integration as a way of living in the new environment: both devotion to Lithuania and preservation of ethnic identity. At the same time three different strategies of the second generation were noticed and three types of individuals were abstracted: *consistent* – who applies inborn principles of Armenian behaviour unambiguously and consistently; *harmonious* – who learns to be Armenian in his leisure time and tries to combine his Armenian and Lithuanian identities; and *pragmatic* – who applies ethnic principles in the situations when it is needed to play a social role.

As a matter of the relation to homeland, the first generation seeks to maintain a “primordial” relation and the second – makes every effort to discover their own homeland. Individuals of both generations feel as observers, unable to escape the homeland created in Lithuania and to enter the life of the distant homeland. As far as the relation to a host country is concerned, the first generation has chosen a devotion and obligation to Lithuania and at the same time their relation is misunderstood by their offspring who see Lithuania as a temporal location.

To generalize the research findings, socially and culturally integrated individuals of the second generation see their relation to undiscovered imagined homeland as more important than the relation to the country they live in. This relation is an expression of a need to consolidate their ethnic identity which serves as a basis for exceptionality and individuality. On the contrary, the first generation makes more effort to create positive relation to host society and country instead of maintaining “primordial” relation to the homeland. They use ethnic principles as a background for social reality construction and thus express a passive relation to the country of origin.